

Tema: Tillit mellan människor

I detta temanummer presenteras en samling artiklar om *tillitens tillstånd i Sverige* och dess betydelse ur många olika vetenskapliga perspektiv. Tillsammans kan man betrakta artiklarna som en statusrapport över den svenska allmänhetens tillit, samt tillitens betydelse för fungerande processer och institutioner i samhället i stort.

I tider med *fake news* ifrågasätts forskning och forskare i en högre utsträckning än tidigare. Därför blir det allt viktigare att forskningen tydligare kan överbrygga sina insikter och kompetenser, inte genom att förminska och förtala, utan genom att klargöra ”vad är vi överens om?” och ”i vilka avseenden finner vi fortsatta forskningsutmaningar?”.

Det är därför med stor glädje som vi presenterar detta temanummer av *Socialmedicinsk Tidskrift*. Många olika delfrågor har belysts utifrån olika analysnivåer (medborgare, chefer, arbetslag, organisationer och politiker). Det är också viktigt att notera att endast individer huser förtroende eller tillit – inte arbetslag eller organisationer – utan individerna som utgör eller representerar dessa. Tillsammans utgör dessa analysnivåer ett *flernivåsystem* som visar att alla pusselbitar är viktiga för att skapa förståelse kring samhällsprocessernas komplexitet. Ett varmt tack till alla för detta goda samarbete – artikelförfattare såväl som manusgranskare – det är med denna anda som forskningen måste fortsätta framåt, med respekt för disciplinerna och i samverkan. Med detta förhållningssätt står vi tillsammans starkare

inför de utmaningar som ligger framför oss.

Tillit som ledord i den svenska offentliga debatten

Tillit är ett begrepp som förekommer i samhällsdebatten ungefär lika ofta som begreppet *förtroende*. Många olika aktörer, särskilt inom staten, stora företag eller andra organisationer önskar att medborgarna, medarbetarna eller samverkande kompetenser ska hysa tilltro till hierarkiernas maktcentra. ”I tider av oro och ständiga förändringar ... krävs mer tillit i arbetsgrupperna och mindre styrning”, skrev tidningen *Chef* 2016-01-20. Denna nya ledningstrend bör ses i ljuset av de kontrollerade styrprocesser som infördes i offentliga och privata organisationer under paraplyet *New Public Management* (NPM) på 1990-talet, där produktionsprocesser och nyckeltal blev alltmer förhandsbestämda, och flexibiliteten eller handlingsutrymmet kom att bli allt snävare (Karlsson 2017; Christensen & Læg Reid 2011; Pollitt & Bouckaert 2011). Idag talas det mer om *post-NPM* eller *New Public Governance* (NPG), som istället har som ambition att styra genom mål, processer, nätverk, tillit, utvärderingar och måluppföljelser (Bentzen 2018; Osborne 2006). Tillit tycks allt mer åtråvärt i en tid som präglas av ökande förändringstakt i arbetslivet, ökande politisk misstro och växande populism samt äkta och fabricerade nyheter om vartannat. Att leda med tillit bör i den bemärkelsen tolkas som ett ökat handlingsutrym-

me för professionerna.

En tillsutredning tillsattes av regeringen Löfven med föresatsen att *"offentlig sektor ska styras med tillit som utgångspunkt"* (dir. 2016:51), vilket kan tyckas märkligt då mycket kraft har lagts på slimmad styrning av olika verksamheter, kontroll och riskminimering (Statskontoret 2016:26; Statskontoret 2015; Dixon & Lodge 2012). Denna formulering är en dessutom en självmotsägelse utifrån vedertagen samhällsvetenskaplig forskning; då styrning handlar om kontroll och maktutövning i hierarkisk eller vertikal bemärkelse, medan tillit mer är en horisontell aspekt medborgare emellan, eller exempelvis anställda emellan. Kontroll bygger på misstro från den som är boss; medan tillit bygger på ömsesidig respekt, samverkan och att en hjälpande hand som också förutsätter att man ömsesidigt bidrar och får. Forskare brukar tala om tillit människor emellan, eller mellan grupper av jämbördiga personer. Tillit kan även diskuteras mellan olika läkare, emellan sjuksköterskor eller mellan andra med varandra jämbördiga professioner eller funktioner. Därremot råder inte tillit mellan läkaren och patienten, eftersom läkaren har ett kunskapsövertag, och därigenom utövar en slags maktrelation gentemot patienten.

Denna paradox väckte vårt intresse för att fånga upp samtidens diskussioner om *förtroende* respektive *tillit* inom ett bredare spektrum av discipliner. Därför är vi mycket glada över att i detta temanummer kunna samla perspektiv om dessa två begrepp från arbetslivsvetenskap, ekonomisk historia,

folkhälsovetenskap, företagsekonomi, medicinhistoria, psykologi, offentlig förvaltning, socialmedicin, statsvetenskap, teknik- och vetenskapssociologi samt vårdvetenskap. Målet är att utifrån klassiska perspektiv inom disciplinerna belysa var våra discipliner står idag och hur dessa samverkar och kompletterar varandra.

Vad menar forskarna med tillit?

Förtroende betraktas här som ett metabegrepp, som kan delas upp i flera olika underavdelningar. Ett grundläggande arbete om förtroende skrevs av den tyske sociologen Niklas Luhmann (1979), som bland annat diskuterade att förtroende hänger nära samman med risk och risktagande – att inte vara helt säker på att piloten landar flygplanet eller att kirurgen lyckas med operationen. Förtroende handlar om att medborgare och individer bedömer sannolikheter för att experter eller institutionella hierarkier i samhällsbygget levererar det dessa har inrättats för. I den anglosaxiska diskussionen har förtroende för professioner eller förvaltningar oftast benämnts med *confidence* (på engelska) eller *konfidens* (på svenska), *"jag är relativt konfident om att kirurgen gör sitt allra bästa"* eller att *"piloten bara landar i havet om hen bedömer det alldeles nödvändigt"*.

Särskilt tydlig blir betydelsen av osäkerhet när vi på valdagen går och röstar. Då överlämnar vi vårt mandat till det parti vi tror kan förvalta det bäst i vårt eget intresse. Detta kan vi dock inte vara säkra på, det är en sannolikhetsbedömning behäftad med ganska stora osäkerheter – inte minst för att

omvärldsfaktorer förändras dagligen – partier kanske säger en sak före valdagen och agerar tvärt emot ett halvår senare. Vi har en förhoppning om vilket parti som kommer att förvalta vårt mandat bäst, därför kallas detta för förtroende – en analogi med *in God we trust* – att vi överlämnar vårt förtroende till det parti som vi bäst tror kan förvalta det. Konfidens står stabilare, eller förknippas med lägre risk, jämfört med det mer generella begreppet förtroende. Jag är relativt säker, eller konfident, att en läkare behandlar sin patient efter bästa förmåga, att skogsbränder kommer att släckas eller att jag lugnt kan lämna mitt barn på förskolan medan jag går till mitt arbete. Dessa är verksamheter som pågår med tydliga instruktioner, legal och professionell kvalitetssäkring och en relativt rutinartad hantering. Därför kan en enskild medborgare vara mer konfident kring förvaltningsverksamheter jämfört med när hen går och röstar på valdagen.

Förtroende för hierarkier och dess experter eller professioner benämns ibland med *vertikalt förtroende*, till skillnad från *horisontellt förtroende* mellan likställda aktörer (kallas även *socialt förtroende*) (Llewellyn et al 2013; Eek & Rothstein 2005). Vertikalt förtroende (eller konfidens) inbegriper en maktrelation mellan staten och medborgarna. *Horisontellt eller socialt förtroende* relaterar till förtroende mellan människor, och på svenska benämns detta ofta som *social tillit* (Mitztal 2000, 1996). Det är primärt denna sociala *tillit* som temanumret behandlar.ⁱ

Tillit relaterar nära till forskning om sociala nätverk och socialt kapital (Putnam 2000, 1993). Tillit kan i sin tur sorteras på en skala mellan de som i hög utsträckning *'litar på människor i allmänhet'*, eller *generaliserad tillit*. Motsatsen är de som endast litar på människor som liknar en själv, den egna gruppen, klanen, stammen eller annan tillhörighet. Hells Angels-medlemmar litar antagligen endast på andra HA-medlemmar, men inte på övriga samhällsmedborgare (benämns med *partikulär tillit*) (Newton & Zmerli 2011).

Statsvetaren Robert D. Putnam fick stort genomslag med sin forskning då han kring sekelskiftet visade att den horisontella tilliten hade stor betydelse för den fungerande demokratin (1993), det vill säga att det fanns ett tydligt samband mellan graden av horisontell tillit i ett samhälle och det vertikala förtroendet. Med andra ord: i länder där människor i hög grad litade på andra människor i en generell bemärkelse, där fungerade också demokratin bättre enligt en rad olika indikatorer. Detta arbete är ett av världens mest citerade samhällsvetenskapliga verk, och det har inspirerat till ny forskning inom många olika discipliner.

Bidragen i temanumret om tillit

Detta temanummer har bjudit in forskare brett från olika discipliner, för att bidra med sin syn på tillitens och förtroendets roll och betydelse i Sverige idag (jfr Shockely et al 2016).

ⁱ Begreppet är dessutom en palindrom, det blir samma ord om man skriver det baklänges (tack för tipset, Lars Lilled). Detta understryker ytterligare begreppets innebörd av ömsesidighet.

Temanumret syftar till att ge en bred och evidensbaserad kommentar om tillitens betydelse och funktion i det svenska samhällslivet, utifrån flera olika discipliners perspektiv. Temanumret kan även ses som en vetenskaplig kommentar till den tillitsutredningen som lämnades till regeringen före sommaren (SOU 2018: 47). Huvudbetänkandet heter *”Med tillit växer handlingsutrymmet: tillitsbaserad styrning och ledning av välfärdssektorn”*. Det bör ses som en politisk produkt, där det kan ha stor betydelse om betänkandet fortsatt kommer att få genomslag inom den svenska förvaltningspolitiken under åren framöver, eller om utredningen kommer att förfalla i glömska under en kommande regering. Eftersom det är valår vet vi ännu inte mycket om vilken förvaltningspolitik som kommer att bedrivas efter september månad.

Vi tror ändå att tillitstemat fortsatt kommer att vara angeläget för många olika forskargrupper i Sverige, och temanumrets tio artiklar bidrar till den vetenskapliga diskussionen i detta avseende. En kort introduktion av författarna är följande:

Ylva Norén Bretzer är forskare och lektor i offentlig förvaltning vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet. Hon analyserar tilliten över tid, 1996 – 2016, och finner att den på en övergripande nivå har befunnits stabil över tid. Under ytan visar det sig dock att ungdomsgruppen 16-29 år har en allt lägre tillit, och att betydelsen av subjektiv god hälsa har blivit allt viktigare.

Svante Prado är forskare i ekonomisk historia vid Handelshögskolan, Göte-

borgs universitet. Han argumenterar för att ojämlikhet bidrar till lägre tillit, och att välfärdsstaten, som för sin existens är beroende av tillit, uppkom just därför att inkomstskillnaderna minskade före 1950. Tilliten ökade före uppkomsten av välfärdsstaten. Efter 1980 har inkomstskillnaderna åter ökat.

Martin Lindström är professor och överläkare i socialmedicin, med dr. i socialmedicin och fil dr. i ekonomisk historia, verksam vid avdelningen för Socialmedicin och hälsopolitik vid Lunds universitet samt Centrum för Primärvårdsforskning i Region Skåne. Han skriver om hur tillit förändras över livsrytmen, och särskilt formativa är tonåren. Låg socioekonomisk status och ekonomisk stress kan också inverka på tilliten i vuxenlivet.

Kristina Holmgren är professor i arbetsterapi vid sektionen för Hälsa och Rehabilitering, *Frida Rosstorp* har en master i arbetsterapi, och *Helena Robdén* är doktorand i statsvetenskap, alla vid Göteborgs universitet. De presenterar en studie där personer med erfarenhet av sjukförsäkringen motiverar sitt förtroende för Försäkringskassan och handläggningsprocessen, där förtroendet behöver förstås i ett större sammanhang, med flera samverkande aspekter på olika nivåer i samhället.

Lotta Dellve är professor i arbetsvetenskap, Göteborgs universitet. Hon presenterar en analys av styrningspraktiker på politisk- och förvaltningsledningsnivå samt implikationer av dessa för chefers och medarbetares arbete på operativa nivåer, där olika regioner och sjukhus kännetecknas av en mer kontrollerande styrning, res-

pektive en mer verksamhetsstödande styrlogik.

Nomie Eriksson är biträdande professor i företagsekonomi, högskolan i Skövde. Hon analyserar olika vårdprofessioners tillit till nya, digitala patientjournaler. Systemen stödjer tilliten mellan dessa olika vårdgivare, men inte tilliten till själva informationsanvändningen.

Leif Denti är universitetslektor i psykologi vid Göteborgs universitet. Han bidrar med en litteraturöversikt om forskning som behandlar innovation, tillit och kreativitet inom olika typer av organisationer.

Göran Jutengren är docent i psykologi vid högskolan i Borås. Han analyserar politikerförtroendet i Västra Götaland och finner stöd för ett samband med invånarnas bedömning av de politiska prestationerna. Det regionala verksamhetsområde som tycks ha störst betydelse är sjukvården, med betoning på organisatorisk effektivitet och medicinsk kvalitet.

Motzi Eklöf är docent i tema hälsa och samhälle, verksam som vård- och medicinhistoriker. *Daniel Normark* är doktor i teknik- & vetenskapssociologi och forskare vid Uppsala universitet. Deras artikel behandlar den nya etik som är knuten till den informatiska medicinen, baserad på registerdata, och som – till skillnad från den sekretessomgärdade vården – bygger på ett informationsdelningsideal. Denna nya praktik ställer tillitsfrågorna på sin spets i flera olika avseenden.

Sverker C Jagers är professor i statsvetenskap och *Felicia Robertson* är doktorand i samma ämne, båda vid Göteborgs universitet. De analyserar

betydelsen av tillit för storskaligt kollektivt handlande, och finner att tilliten är betydelsefull för det frivilliga kollektiva handlandet, men inte för politiskt skapat samarbete.

I temanumrets avslutning rundar temaredaktörerna av med en kortare reflektion om vad artiklarna har gemensamt och vad som särskiljer, samt vilka stigar som närmast kvarstår att utforska.

Temaredaktörerna vill även passa på att tacka alla granskare som på ett mycket förtjänstfullt sätt har bidragit med läsning och förbättringskommentarer på tidigare versioner av de aktuella manusen. Dessa är (i bokstavsordning): Andreas Bergh (Lunds universitet), Johan Berlin (Högskolan i väst), Claudia Bernhard-Oettel (Stockholms universitet), Paula Blomqvist (Uppsala universitet), Jonas Claesson (Västerbottens läns landsting), Jenny de Fine Licht (Göteborgs universitet), Jonas Edlund (Umeå universitet), Håkan Eggert (Göteborgs universitet), Mats Eklöf (Göteborgs universitet), Annika Härenstam (Göteborgs universitet), Björn Johnsson (Malmö universitet), Malin Junestav (Försäkringskassan, Stockholm), Tom Karlsson (Göteborgs universitet), Maria Oskarsson (Göteborgs universitet), Margareta Kristensson (Linköpings universitet), Anna Nyberg (Stockholms universitet), Karl Persson de Fine Licht (RISE, Göteborg), Maria Solevid (Göteborgs universitet), Rolf Solli (Göteborgs universitet), Christian Ståhl (Linköpings universitet) och Samuel West (Swedish Research Institute AB).

Ett stort, varmt tack till er alla – det

introduktion

är tack vare att ni tackar ja till dessa granskningsuppdrag som forskningsverksamheten och publiceringen kan fortsätta vidare. Vi vill även passa på att tacka seminariet på Jonsereds Herrgård, Göteborgs universitet som inledde ett samtal på detta tema redan i april 2016.

Med detta lämnar vi ordet till författarna och önskar er alla en givande läsning.

*Ylva Norén Bretzner och
Kristina Holmgren*

Referenser

- Bentzen, Tina Øllgard (2018). Tillidsbaseret styring og ledelse i offentlige organisationer. Roskilde: Jurist- og økonomiforbundets forlag, DJØF. <https://forskning.ruc.dk/da/publications/tillidsbaseret-styring-og-ledelse-i-offentlige-organisationer>
- Chef, 2016-01-20, Transparenta chefer skapar tillit i teamet. <https://chef.se/transparenta-chefer-skapar-tillit-i-teamet/>
- Christensen T & Lægread P (eds) (2011). New Public Management. Burlington: Ashgate.
- Dir. 2016:51. Tillit i styrningen.
- Dixon, Ruth & Lodge, Martin (2012). Explorations in Governance: A Collection of Papers in honour of Christopher Hood, Oxford: Oxuniprint. <https://xgov.politics.ox.ac.uk/materials/pdfs/explorations%20in%20governance%20for%20web.pdf>
- Eek, Daniel & Rothstein, Bo (2005), Exploring a Causal relationship between Vertical and Horizontal Trust, QoG working paper 4, University of Gothenburg. https://qog.pol.gu.se/digitalAssets/1350/1350645_2005_4_eek_rothstein.pdf
- Karlsson, T (2017). New Public Management: Ett nyliberalt 90-talsfenomen? Lund: Studentlitteratur.
- Llewellyn, Sue; Brookes, Stephen & Mahon, Ann (eds.) (2013). Trust and Confidence in Government and Public Services, New York, London: Routledge.
- Luhmann, Niklas (1979). Trust and Power. Chichester: Wiley.
- Mitztal, Barbara A. (2000), Informality: Social Theory and Contemporary Practice. London and New York: Routledge.
- (1996), Trust in modern societies. Cambridge: Polity Press.
- Newton, K and Zmerli, S (2011). Three forms of trust and their association. European Political Science Review, 3(2):169 – 2000. doi:10.1017/S1755773910000330
- Osborne, Stephen (2006). The New Public Governance? The Public Management Review, 8(3): 377 – 387. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14719030600853022>
- Pollitt C and Bouckaert G (2011). Public Management Reform: A Comparative Analysis. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press.
- Putnam, Robert D. (2000). Bowling alone. New York: Simon & Schuster.
- , (1993). Making democracy work. Princeton University Press.
- Shockely, Ellie; Neal, Tess M. S.; Pytlik Zillig, Lisa M. & Bornstein, Brian H. (eds.) (2016). Interdisciplinary Perspectives on Trust: Towards Theoretical and Methodological Integration, Heidelberg: Springer.
- Statskontoret (2016:26). Utvecklad styrning: om sammanhållning och tillit i förvaltningen. Stockholm. <http://www.statskontoret.se/globalassets/publikationer/2016/201626.pdf>
- Statskontoret (2015). Att styra mot ökat förtroende: är det rätt väg? Stockholm: Statskontoret. http://www.statskontoret.se/globalassets/publikationer/2016/om-offentlig-sektor-25_fortroende.pdf